

Houston: Yanlış Giden Bir Deney Mi Yoksa Kentsel Gelecek İçin Model Mi?

Taner R. Ozdil* - Hülya Özdil**

Houston; Türkiye kent planlama deneyiminin başlıca sorunları arasında algılayageldiği kentsel dönüşüm hızını geriden takip eden planlama süreci ve pratiğinden farklı olarak, yerleşim tarihinde kapsamlı planlama deneyimi ile hiç tanışmamış bir kent (Fotoğraf 1). Plansız –güncel bakışın geriye dönük postmodern planlama olarak da nitelendirdiği¹- parçacıl planların ucuca eklenmesi ile yerleşim deseninin oluştuğu Birleşik Devletler’in tek metropolü. Türkiye kent planlama deneyiminden anladığımız kentin büyüme ritmiyle örtüşememe durumundan önemli bir farkla; bilinçli bir tercih doğrultusunda, bilinen araçlarıyla kamusal planlama mekanizmalarını kentsel alan üretim sürecinde devre dışı bırakan bir kent. Bu tercihi ile planlamanın pazara devrini benimseyen anlayış için kavramsal ve pratik açılımlar sunmuş, aynı yönde doğrultu belirleyen diğer kentlere de örnek oluşturmuş. Sözgelimi 1980’li yıllar Kahiresinin Enver Sedat eliyle yeniden inşasına Los Angeles ile birlikte model teşkil etmiş². Modern planlama araçlarının esas alındığı dönemlerde kamu eliyle planlama girişimlerine bilinçli ve sistematik olarak ayak diremiş, kapsamlı planlama yaklaşımının planlama dışından olduğu kadar planlama içinden de sorgulandığı dönemlere gelindiğinde ise bilindiği biçimiyle saf kaybetmiş bir deneyim. Bir plan yokluğunda yapıli çevrenin biçimlenmesi öncelikle gayrimenkul pazarının dinamikleri, altyapı yatırım

yönlendirmeleri ve tabi en fazla yakın çevresi gözetilmek kaydıyla mülkiyet birimi üzerinden alınan kullanım/imar kararları ve kentin hızla dönüşen çepherlerinde mevzi planlarla oluyor.

Houston, serbest bırakıldığında pazar dinamiklerinin çalışabilirliğinin somut bir örnekle sağlamasını yapan, ama aynı zamanda bu anlayış doğrultusunda şekillenmiş mekansal dinamiklerin açmazlarını da vurgulayarak netleştiren bir kent olduğu için Türkiye planlama perspektifinden de dikkat gerektiriyor. Deneyimlediği ekonomik

*Ph.D, School of Architecture, The University of Texas at Arlington ve Urban Solutions Center, Dallas Texas A&M University

**Araş. Gör., ODTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Fotoğraf 1. Houston kenti.

¹ Bkz. Neuman, 1999

² Ibrahim, 1987 (aktaran Gannam, 1997)

başarıya karşın hızlı büyümenin de derinleştirdiği kentsel sorunlarıyla bugün, ‘yanlış giden bir mekansal deney mi yoksa serbest girişimcilik ve sınırlı kamu müdahalesi bileşenleri ile geleceğin model kenti mi’ tartışılmasını sorgulamaya açıyor. Bu yazıda süregiden sorgulamaya doğrudan bir yanıt verme arayışına girmeden özgün geçmişinin de ürünü olan güncel kentsel dinamiklerin, formüle edildiği biçimiyle mekana ilişkin sorunlarının ve çözüm geliştirme yolunda yürütülen politikaların bir çözümlemesini yapacağız. Bu doğrultuda ilk olarak, plansız kentsel büyümeye kaynaklık eden özgün yerel dinamikler üzerinde duracağız. Bölgesindeki zengin enerji kaynaklarına koşut hızlı ekonomik büyümenin kentsel karar alma mekanizmaları üzerindeki etkilerine vurgu yapacağız. Ardından, algılandığı biçimiyle kentin yapılı çevreye ilişkin sorun tanımları üzerinde duracağız. Son olarak, gelecek tasavvurlarından da beslenen kentsel müdahalelerin bir çözümlemesini yapacağız. Bu çözümlemeyi Birleşik Devletler kentsel mekan üretme politikalarında hakimiyet kazanmış yeni kentçilik ve akıllı büyüme perspektifine başvurarak ve yaklaşımların Houston özelinde yerleşim tasarımının doğrultularını değiştirme kapasitesinin bir değerlendirmesiyle yapacağız.

Petrol Kenti

Houston, 20inci yüzyıla girerken 120.000’in biraz üzerinde nüfusa sahip küçük bir yerleşimken, yüzyıl içerisinde metropoliten alan nüfusu beş milyonu aşarak Birleşik Devletlerin dördüncü, güney eyaletlerinin ve Texas eyaletinin en büyük kenti haline geldi. 1901 yılında bölgede bilinen en yüksek rezervlere sahip Spindletop³ petrolünün çıkarılmaya başlanmasıyla Teksas eyaleti Birleşik Devletler’in petrol kuyusu kimliğini kazanmaya başladı. Ağırlıklı Pensilvanya eyaletinin ülke ihtiyaçlarına yanıt verdiği petrol arzı, bu tarihle birlikte liderliği Teksas eyaletine bıraktı. Süreç içerisinde, bölgede çok sayıda sahadan çıkarılarak işlenen petrol, Teksas eyaletini içine girdiği ulus-üstü ilişkilerle petrol ve petrokimya endüst-

rilerinde dünya enerji sektörüne yön veren ve kontrol eden kent-bölgelerden biri haline getirdi. Petrolün bulunması, Houston için önceleri pamuk ve büyükbaş hayvan tarımı ve ticareti ile şekillenen yerel ekonomiden, boyutları zaman içerisinde daha iyi anlaşılacak, uluslararası ekonomiye geçiş anlamına geldi⁴.

Teksas eyaleti yerleşimleri arasında öncelikli bir avantaj sunmayan (Vojnovic, 2003) Houston’ın petrole dayalı ekonomide sivrilişi, kıtalararası ve kıta içi kara ve deniz ulaşım ağlarına yapılan bir dizi yatırımda kentin odak noktası haline getirilmesiyle oldu. 19. yy’ın ortalarına gelindiğinde; merkezi kentte tasarlanan demiryolları ağının tamamlanması, yine aynı tarihlerde açılan limanın 1914’te kıtalararası ağır yük taşımacılığını olanaklı kılmak üzere derinleştirilmesi ve nehir taşımacılığı ile eyaletin iç bölgeleriyle bağlantıyı kurmak üzere ulaşım açılan Gemi Kanalı (Ship Channel), büyümekte olan modern sanayi için kenti eyalette stratejik konuma taşıdı. Yüzyılın başlarında Houston Gemi kanalı ve kıyı boyunca, ve daha sonra kentin çepherinde rafineri, doğalgaz, petro-kimya ve endüstri firmaları yer almaya başladı. Eyalette aktif petrol sahaları San Antonio-Dallas/Forth Worth-Houston üçgeni olarak adlandırılan daha geniş bir bölgeye yayılırken, ulaşım altyapısına yapılan yatırımlar petrole dayalı sanayi ve hizmetlerin ağırlık merkezini Houston ve çevresine çekti.

Petrol ve beraberinde doğalgaz gibi iki ana enerji sektörü yatırımlarına bağlı büyüme, yerel ekonomiyi ulusal ekonomi dinamiklerinden görece farklılaştırıyor. Stratejik ekonomik değeri olduğu kadar siyasi etkileri de yüksek bir kaynak olan petrolün küresel dalgalanmalarının etkileri kentin ekonomik doğrultularının temel belirleyicilerinden oluyor. Dünya ekonomileri üzerinde yarattığı yıkıcı sonuçların aksine, petrol arzında daralma ve fiyatlardaki artış, Houston gibi enerji sektörünün üretim ve hizmet başkentlerinde, yüksek kazançlarla birlikte ekonomik aktivitelerde canlanma anlamına geliyor.⁵ Bu tersine ilişkiyi halen aktif işgücünün yarısından fazlasının (yaklaşık 52 %)

³ Houston kent merkezine yaklaşık 112 km. mesafede Beaumont yakınlarında petrol sahası.

⁴ 2000’li yıllarda Houston Limanı, ülkede uluslararası deniz ticaretçiliğinde tonaj olarak birinci sıraya yükseliyor. Yine tonaj kapasitesi ile dünya sıralamasında altıncı sıraya yerleşiyor.

⁵ Enerji sektörü ve özellikle petrol ve ilişkili ekonomilerin yoğunlaştığı bölgelerde yapılmış çok sayıda araştırma benzer eğilimleri okutuyor. Bir örnek için bkz. Cumbers (1998).

enerji ve ilişkili üretim ve hizmet sektörlerinde istihdam edildiği Houston ekonomi tarihinde de okumak mümkün. Kent, tarihinde en hızlı nüfus ve işgücü artış oranlarına ve sermaye akımlarına dünya petrol darboğazı ve kriz dönemlerinde ulaşırken, petrol fiyatlarında gerileme yerel ekonomide durgunluk içeri nüfus akımlarında yavaşlama anlamına geliyor. 1929 dünya buhranı, 73 krizi ve daha yakın geçmişte 90'larda ve 2000'lerin ortalarında gözlenen hızlı fiyat artışı, kentin ekonomi ve nüfus göstergelerinde sıçramaların yaşandığı dönemler oluyor. Buna karşın, örneğin ülke ekonomisinde önemli bir kırılma noktası kabul edilen 1987 finans piyasalarındaki çöküş, yerel ekonomide uzun bir duraklama/gerileme döneminin ardından yine petrol fiyatlarına bağlı büyümenin başlangıcı oluyor.

Kentte, baskın enerji kenti kimliğini korumasına karşın, ekonomisinde çeşitlenmeye yol açan önemli süreçlerin ve doğrudan yatırımların da olduğunu belirtmek gerek. Bu süreçlerden önde geleni 1970'lerle birlikte endüstrilerin maliyet düşürme arayışına güneş kuşağı (sunbelt) eyaletlerinin görece ucuz işgücü, vergi indirimi veya muhafiyeti gibi tedbirlerle yanıt vermesi oldu. Bu süreçte eyalet, özellikle yeni bir sektör olan elektronik ve mühendislik firmalarının tercihi haline gelmeye başladı. Houston kenti, Teksas eyaletinin bir parçası olduğu bu kuşakta yatırım kaymalarının ve yeni sermaye yatırımlarının odaklarından biri haline geldi (Kirby and Lynch, 1987). Ne var ki, kentin bu süreçten aldığı ağırlıklı pay, eyalet ortalamalarından farklı olarak yine doğal kaynaklara dayalı enerji üretiminin hizmet sektörlerinde ve üretim ilişkileriyle bağlı ağır inşaat ve mühendislik gibi iş alanlarında yoğunlaştı. Süreç içerisinde gerçekleşen sektörel çeşitlenmeye rağmen, imalat sanayi toplam istihdam içerisindeki düşük payını korudu⁶.

Kentin “geleneksel” petrol ve doğal gaz dayalı ekonomik ağlarına bağımlı büyümesinden sapma yönünde önemli iki adım, 1940'lı yıllarda açılan Texas Tıp Araştırmaları Merkezi ve 1960'larda NASA'nın (The National Aeronautics and Space

Administration) insanlı uzay araştırmaları merkezini Houston Koyu'nda açma kararıyla birlikte atıldı. Tıp merkezi kentin hizmetler sektöründe gerek ulusal gerek uluslararası yeni açılımlar sağlarken, NASA araştırma merkezi Bay Area adıyla bilinen alt bölgesinde, bilgi-insan-yüksek teknoloji bileşenleri ile çalışan yeni ekonomik kimliğin dinamosu oldu. Anlaşmalı ortaklıklar ve fason üretim ilişkileri ile özellikle kimya ve plastik, biyoteknoloji ve havacılık ve uzay endüstrilerinde yeni sermaye akımları için önemli bir çekim noktası haline geldi. Bu çerçevede petrole dayalı ağır sanayi ile kent merkezi “geleneksel” ekonomiyi temsil ederken, Houston Koyu merkezli gelişen yüksek teknoloji bölgesi “yeni” ekonomik faaliyet alanını ve kent ekonomisinin yeni bileşenini oluşturmaya başladı⁷. 90'lı yılların sonuna gelindiğinde Houston Koyu bölgesi, Güney Kaliforniya'nın da aralarında bulunduğu uzay-havacılık sektörünün kümelendiği, ülkenin ikinci grup yüksek teknoloji bölgelerinden biri haline geldi (Storper, 1997). Geleneksel sanayi ile karşılaştırıldığında, sosyo-ekonomik göstergeler ışığında görece küçük bir paya sahip olmakla birlikte, bilgi ekonomileri ile tanımlanan gelecek tasavvurunun bugün önemli taşıyıcılarından biri olduğu (Klineberg, 2002), belkide kentin arayışında olduğu enerjiye dayalı ekonomiye bir alternatif sağladığı söylenebilir.

Yerel kalkınma yazını ve kentin ekonomik aktörleri, kentin ekonomik büyümede elde ettiği karşılaştırmalı başarıyı serbest pazar ve serbest ticaret ortamında girişimci enerjisinin açığa çıkmasıyla açıklıyor. Özünde kamu dene-timini sınırlamayı ilke benimsemiş muhafazakar sağın yerel hükümetlerde siyasi sürekliliğinin ise direktmecilik yerine konformizmle bu süreci beslediği görüşü hakim. Öte yandan, tarihinin kritik dönemlerinde federal hükümetin, kamu-özel sektör ortaklıkları yoluyla petrokimya endüstrilerine bilfiil yatırımlar biçiminde, büyük çaplı ulaşım ve ulaştırma altyapısını sağlayarak (liman, Gemi Kanalı, doğalgaz boru hatları), ve yine endüstrilerin ülke ya da dünya rekabetinde zaafa uğradığı dönemlerde petrol arzını kontrol yoluyla devreye girdiği biliniyor (Feagin, 1985).

⁶ 2002 yılında %9.

⁷ Bay Area Ekonomi İşbirliğinin verilerine göre, Johnson Uzay Merkezi yan sanayi ile değerlendirildiğinde (yüzde 80'i) 17000 civarında, çarpan etkisi ile değerlendirildiğinde ise 2004 yılı rakamlarına göre 24 binin üzerinde işgücüne sahip.

Sınırlı müdahaleyi savunan görüşün hakimiyetine rağmen Birleşik Devletler’de farklı dönemlerde ve sektörel öncelikler doğrultusunda benzer uygulamaların yaygınlığını gösteren çok sayıda analiz bulunuyor.

Kentin bir arazi kullanım planı olmadan dünya metropollerinden birine dönüşmesi, yalnız Birleşik Devletler değil, gelişmiş ülke deneyimlerinde sıradışı olsa da rastlantısal olduğunu söylemek yanlış olur. Houston’ı bu çerçevede farklı kılan ve ders kitabı formülasyonu ile serbest pazar koşullarının yaşayan yerel modeli olarak algılanmasının gerekçelerine katkı yapan, coğrafyası her ne olursa olsun plancılarla endüstri aktörlerini karşı karşıya getirdiği bilinen bir sektörle⁸, kentin büyüme sürecinin özdeşleşmiş olması. Bu noktada, kent ve bölgesinin planlama kararı stratejik bir karar olarak ortaya çıkıyor ve Houston örneğinde de görüldüğü gibi, karar planlama karşıtı olarak gelişiyor.

Planlamadan Kent Yapmak

Kentin ilk kapsamlı arazi kullanım plan girişimi, 1912 yılında yerel hükümetin Massachusetts’ten davet ettiği bir peyzaj mimarı ile oldu. Üyelerinin ağırlıklı çoğunluğunu petrolün bulunmasıyla arazilerinin toprak üstü değerinden daha fazla toprak altı değeriyle ilgilenen mülk sahiplerinin oluşturduğu Kent Konseyi, planın uygulamaya geçmesini geciktirdi. 1929 yılında Kent Konseyi’ne sunulan bir ikinci plan ise bu kez büyük arsa sahiplerinin açık engelleri ile reddedildi. Bu ilk girişimlerin ardından, kapsamlı plan ihtiyacı tarihinin çeşitli dönemlerinde kentlinin gündemine referandumla getirildi. Ne var ki gerekli destek sağlanamadı. İlk ikisi 1947 ve 1958 yıllarında olmak üzere, kentin kapsamlı plan ve arazi kullanım kararları ihtiyacı kentli oyuna sunulurken sorgulandı. 1980’lerin sonlarında ivme kazanan yerel ekonomik canlanma ve kentsel nüfus artışı beraberinde planlama ihtiyacını, tarihinde üçüncü kez 1993 yılında kentlinin gündemine getirdi. Başını yerel büyük

sermayenin ve gayrimenkul aktörlerinin çektiği kapsamlı planlamaya karşıt gelişen kesin tavır, oylamanın sonucunu bu son kentli oyunda da belirledi. Dayanaklarını, daha geniş bir çerçevede Amerikan muhafazakarlarının her alanda kamunun denetimini sınırlamaya dayandığı toplum kurgusundan alan iddialar, kentliden de taraftar bularak düşük katılım oranlarıyla da olsa⁹, bu son arazi kullanım plan girişiminin de önüne geçti.

Houston özelinde Karkkainen (1994), kamu eliyle planlama girişimini sorgulayan, söylemlerini neoklasik ekonomi öğretilerinin tezahürü olan egemen anlayışı dört ana iddiada derliyor; a. Arazi kullanım planları adaletsiz: ürettiği “yapay” avantajla kentsel rantı mülk sahipleri arasında tercihi dağıtıyor. b. Arazi kullanım planları dışlayıcı: birincisi ile ilişkili, plan kimi mülk sahiplerini kapsam içine alıp imtiyazlar tanıırken diğerlerini dışarıda bırakıyor. c. Ağır işlem maliyetleri (transaction cost): sağladığı faydalarla karşılaştırılamayacak oranlarda kamuya ve dolayısıyla vergiler yoluyla kamu bütçesini oluşturan kentliye ek maliyet yüklüyor d. Arazi kullanım planları randımsız (efficiency): alternatif olan serbest piyasa ilişkilerinin varsayılan doğal dinamikleri içerisinde kentli, mülk sahibi ya da girişimci bireysel çıkarlarını maksimize eden kullanım kararları alabilecekken, planlı müdahale tercih dışı kararları mülk sahibine diyor.

Bu iddialara karşın plansız büyümenin kent yaşamının “sürdürülebilirliğine” yüklediği riskler, plan karşıtlarının daha kuvvetli çıkan seslerine rağmen, 80’lerle birlikte yoğunlaşarak ifade bulmaya başlıyor. Kapsamlı bir planın değil pazar dinamiklerinin kentsel mekanı şekillendirmede belirleyici olmasının en önemli sonuçlarından birinin ülke ortalamalarının oldukça altında yapı ve nüfus yoğunluğu ve fiziki mekanda dağınık/seyrekleşen bir yerleşim deseni hazırlamak olduğu kabul ediliyor. Önceleri planlama disiplininin içinden yöneltilen uyarılar, bu tarihlerle birlikte sayıda ve çeşitlilikte patlama gösteren yerel ve federal sivil toplum örgütlerince de sahiplenilmeye başlıyor¹⁰. Planın

⁸ Ulusal Araştırma Merkezi, 1989 yılında federal hükümetin sahibi olduğu kamu topraklarında kullanım haklarının özel sektöre devri yoluyla petrol ve doğalgaz arama ve çıkarma çalışmalarını başlatmak üzere hazırlanan yasa önerisi, alternatif bir ‘arazi kullanım planı’ yöntem önerisi’ geliştiriyor (Bkz.NRC, 1989). Daha sonra yürürlüğe konulan yasa önerisini hazırlayan yaklaşık 60 kadar akademisyen ve özel sektör temsilcileri arasında planlama disiplininin temsilci bulunuyor.

⁹ Kayıtlı seçmenlerin %10’u (Karkkainen, 1994).

¹⁰ Önemli çoğunluğu 80lerle birlikte kurumsal örgütlenmelerini sağlamış, kentsel alan ve doğal çevreyle ilişkilendirdikleri çeşitli alt sorunlar çerçevesinde biraraya gelen sayısı yüze yakın sivil toplum girişimi bulunuyor. Ağırlıklı faaliyet alanı olarak kentlide doğal çevre bilincini yerleştirmeyi hedef belirlemiş bu örgütlerin karar mekanizmalarındaki etkinlik ağırlıkları ise halen araştırmaya açık.

(kamu müdahalesinin) yerel ekonomik büyüme adına taviz anlamına geldiği yaygın kanaatine karşın, süregelen plansız kentsel büyümenin de doğal çevre, insan sağlığı ve kentsel yaşam kalitesinden taviz anlamına geldiği görüşü çeşitli kaynaklardan gelen bulgularla da desteklenmeye ve kentsel politika söylemine girdi oluşturmaya başlıyor. Kentin hızlı büyüme sürecine paralel katlanarak büyüyen kentsel çevre sorunları; özel araç sahipliğine dayalı ulaşım sistemi, arazi kullanım planının yokluğunda özellikle kentin Latin ve siyah nüfusunun yoğunlaştığı yoksul bölgelerinde imalat-konut kullanımlarının karma birlikteliğinin rekor düzeylere ulaştırdığı hava kirliliği¹¹, bölgenin ekonomik ilişkilerinin dinamosu olan petro-kimya endüstrisi kaynaklı zararlı atık ve seyrek ve yaygın yapılaşma ile doğrudan ilişkili su baskınları ana sorun kaynakları kategorilerini oluşturuyor (Khan, 2005; HARC, 1995a; 1995b; 1995c). Bu çevresel sorunların insan sağlığı, doğal çevre ve sosyo-ekonomik yapıda yarattığı baskıların bir kısmı “hesaplanabilir” risk kategorisinde ele alınarak plan dışı kısmı çözüm girişimlerini barındırırken¹², karşı karşıya kalınan bu risklerin sayısallaştırılamayan, dolaylı ve geri dönüşü olmayan kümülatif sonuçlarına daha fazla vurgu yapılıyor.

Banliyölerle Rekabet

Güncel pratik, öngörülen hızlı büyümenin¹³ derinleştirmesini kaçınılmaz gördüğü mevcut kentsel sorunlarını, uygulamada geçmişten kesin bir sapma göster(e)meden, ülke genelinde egemen iki yaklaşım üzerinden yorumluyor. Farklı kaynaklardan, ancak eşzamanlı gelişen yaklaşımlardan ilki süregelen mekansal örgütlenmenin sosyo-kültürel, doğal/yapılı çevre dengeleri ve insan sağlığı üzerindeki etkilerinin bir farkına varışından ve belki daha da kritik rol oynayan kentlerin nihai bağımlılık geliştirdiği enerji kaynağı petrolde küresel daralma sinyallerinden¹⁴ hareketle, Bir-

leşik Devletler kentsel gelişme müdahalelerinde görece yeni bir anlayış olarak uygulamada karşılık bulan Akıllı Büyüme –Smart Growth (Daniels, 2001). Diğeri ise, Akıllı Büyüme yaklaşımı ile paylaştığı kaygılarda dil birliği oluşturan, 90’ların ikinci yarısından itibaren pratik politika alanında ülke genelinde momentum kazanan Yeni Kentçilik -New Urbanism yaklaşımı (Ajay, 2004).

Akıllı Büyüme, kentsel problemlerden çıkış rotası olarak mekansal örgütlenme deseninin ekonomik ve çevresel boyutlarına vurgu yaparak kent makroformunun ve arazi kullanım tercihlerinin bir yeniden ele alınışına işaret ediyor. Süregelen yaygın gelişmenin karşısına, boşlukları doldurarak yoğunluğu artırılmış mevcut kent dokusunu, kentsel alanda ayrılarak dağılmış fonksiyonel kullanımların -çalışma, yaşam, rekreasyon alanları gibi- karşısına kentin alt bölgelerinde nodal karma kullanımları, ağırlıklı özel araç sahipliği altyapısı ile örülmüş ulaşım ağının karşısına toplu taşıma sisteminin yükü paylaştığı bir şema koyuyor. Ekonomik, çevresel ve hatta sosyal maliyetlerinin yüksek olduğu kavranan fiziki mekanda dağınık gelişmeye alternatif olarak, eriştiği sınırlar içerisinde metropolitan alanın yeniden canlandırıldığı kompakt kent dokusunu savunuyor. Irka ve gelire dayalı sosyal ayrışmanın fiziki sınırlarını da çizmiş, ikinci dünya savaşından sonra başlayan ve 60’lı yıllarda tepe noktasına ulaşan beyaz kaçış (white flight) olarak da nitelendirilen kitlesel banliyöleşme eğiliminin yönünü tekrar kente çevirmeyi hedefliyor. Öte yandan, Yeni Kentçilik anlayışı benzer kaygılar ve çözüm arayışlarından yola çıkarak vurgusunu mahalle ya da koridor olmak üzere kentin alt parçalarının planlama problemlerine ve geleneksel kentsel dokuyu canlandırmayı benimseyen tasarım ölçütlerine yönlendiriyor. Bir diğer ifadeyle, kent morfolojisinin teknolojik gelişmenin sunduğu olanakları temel alan şekillenmesiyle eleştirel bir hesaplama üzerinden, teknolojik

¹¹ 1999 yılında, Houston-Galveston bölgesini kapsayan metropoliten alanda yapılan ölçümler, ülkede en yüksek ozon ihlallerinin başını çektiği bilinen Los Angeles’tan daha yüksek oranlarda seyrettiğini ortaya koyuyor (Vojnovic, 2003).

¹² Taşıtlara hız limiti getirilmesi gibi uygulamaya yönelik, ya da yapı teras ve çatılarının yeşillenen kapsamı içerisinde değerlendirilmesine yönelik palyatif tedbirler (Rose et al., 2003).

¹³ H-GAC (Houston-Galveston Area Council) metropoliten bölge nüfusunun 2035 yılında yüzde elli artacağını 2050 yılında ise iki katına çıkacağını öngörüyor.

¹⁴ Doğal bir kaynak olan petrolün akıbetine ilişkin araştırmalar öleşik bulguları öne sürüyor. Kimi kaynaklar Birleşik Devletler petrol rezervlerinde kısa vadede tükenme alarmları verirken diğerleri tükenme senaryolarını erteleyerek ülke rezervlerinin dünya rezervleri içerisindeki payında bir daralmanın beklenmesi gerektiğini iddia ediyor.

gelişme öncesinde varolan çözümlere seçmeli bir dönüşü savunuyor. Her iki yaklaşımın izleri, her durumda adres gösterilemese de, kente yakın dönem mekansal müdahaleleri üzerinden belirgin bir şekilde okunuyor.

Sürdürülebilirlik kavramıyla öne sürülen anlayış etrafında gelişen tartışmalarda olduğu gibi Akıllı Büyüme ve Yeni Kentçiliğin de, mevcut sosyo-mekansal ve çevresel sorunların indirgenmiş bir yorumundan türetildiği, ekonomik kalkınma hedeflerinin önceliklerini bu yaklaşımlarla da dikte ettiği görüşleri mercek altına alan tartışmalarda izdüşümlerini görmek mümkün (Bkz. Burckell, Listokin ve Galley, 2000). Öte yandan, yapılı çevrenin şekillenmesinde kentin özgün deneyimi değerlendirildiğinde, yumuşatılmış kabul edilen bu yaklaşımların dahi artık kemikleşmiş sosyo-mekansal dinamiklere kaydadeğer bir meydan okuma anlamına geldiği söylenmelidir. Birleşik Devletler kent planlama pratiğini etkisi altına alan bu yaklaşımları, kentin içselleştirebilme ve planlama araçlarına dönüştürüp mevcut kentsel dokuda kapsamlı bir dönüşümü harekete geçirme kabiliyeti zaman içerisinde daha okunabilir şekilde netleşecektir.

Güncel ilişkilerin bir çözümlemesi, her iki yaklaşımı da besleyen ve kentsel alana tercümesini olası kılabilen, gerek yerel gerek yerel üstü dinamiklerin varlığına dair kanıtlar sunuyor. Bunlardan belki de en önemlisi, doğal çevre dengelerindeki çözülmenin söylemsel düzlemde nedenlerini asal olarak insana ve modern rasyonele yükleyen anlayışa temellendiren bakış açılarının taban kazanmaya başlaması. Söylemin üzerinde kurgu geliştirilen taleplere dönüşmesi, amacın karar alma mekanizmalarınca içselleştirilip aksiyon alanlarına dönüştürme kanallarını açabilmesi ile ilişkili olarak kentsel mekanın yeniden üretiminde rol oynayacaktır.

İkincisi, geçmişte yerel kentsel politika üretim ağlarının dışında kalan kentli kesimlerinin sivil örgütlenmeler yoluyla süreçte aktif rol almaya başlaması. Houston kent deneyiminde bu süreç, bilinen kamusal alan evriminden çıkış noktası itibarıyla farklı bir seyir izliyor ve bugün buluşçu niteliği vurgulanan yeni dönüşüm modelleri de geliştirerek kentsel alanı yeniden üretme sürecinde farklılaşan bir deneyimi öne sürüyor. En dolaysız algısıyla, kavramsal düzlemde top-

lumsal politikalarda kamunun belirleyici olduğu ilişkilerden sivil toplumun katılımı ile kamusal alanın yeniden tanımlandığı bir yaklaşıma geçiş olarak nitelendirilen tarihsel süreçten sapmalar gösteriyor. Kamunun etkisiz, ekonomik iktidar sahibi yerel elitin egemen, pazar ilişkilerinin nihai belirleyici olduğu yerel ilişkilerden, ana bileşenlerinde sapma olmamak kaydıyla işbirliklilikleri yoluyla kamunun ve sivil toplumun da kentsel mekanı üretme sürecinde aktif varlık gösterdiği ilişkilere yöneliyor. Meşruiyetini siyasi kültürden alan sivil örgütler kent bütününe ilgilendiren büyük ölçekli mekansal projelerin asal aktörleri ve hatta yürütücüleri oluyor. Kuramsal anlamda bu örgütlenmelerin, eylemsel sınırlamalara sahip olduğu, pratikte ise kentli deseninin eksiksiz bir temsilini karar alma sürecine taşıdığı anlamına gelmediği bir gerçek. Sayısal üstünlüğe sahip (metroplitan nüfusun üçte ikisi) siyah ve Latin kökenli nüfusun oluşturduğu siyasi güçten yoksun ve yoksul alt-sınıfları da içine katacak kadar kapsayıcı olamıyor. Ne var ki, kentsel mekanın aktif kullanıcılarını oluşturan kesimlerin kente dair sorunlarını, banliyölerden farklılaşan talep ve kent kurgularını taşıdığı ve kentin yerel-üstü özellikle küresel ilişkilerine ağırlık veren gelecek senaryolarıyla örtüştüğü durumlarda taleplerin karşılıklarını bulduğu söylenmelidir.

Üçüncüsü, geçmiş eğilimlerden farklı olarak özellikle 90lı yıllarla birlikte nüfus akımlarının ve yeni konut ve işyeri taleplerinin yönünü kente de çevirmiş olması. Oranlarla ifade edildiğinde, hızı kent merkezinden çekilme ve banliyöleşmenin oldukça gerisinde olsa da, geçmişten farklılaşan yeni mekansal davranış biçimlerine işaret ediyor. Kente ekonomik kimliğini veren petro-kimya ve enerji firmalarının ve ilişkili sektörlerde profesyonel hizmetler ve ticaretin de arasına katıldığı kenti boşaltma sürecinin tersine bir eğilimin, yani kente dönüşün, izlerinin okunmaya başlandığı ve bu dönüşün kent merkezine beraberinde çektiği özellikle genç profesyonel, çocuksuz aile ya da bekar nüfusun yeni konut ve işyeri taleplerini kente de yönelttiği bir dönemle çıkışıyor. Bu yöneliş, kent içi ulaşım altyapısı, sosyal altyapı ve açık alan gibi kentsel alanda yaşam kalitesini artırmaya yönelik talepleri de kente taşıyor.

Yaklaşımlarla konulan hedefleri besleyen sosyo-mekansal dinamikler olduğu kadar, bu süreç, belki Houston kenti yerel koşullarının özgün ilişkile-

rinde daha fazla olmak üzere, kuvvetli ihtilaf ve yine tabi örgütlü direnç reflekslerini de harekete geçiriyor. Yaklaşımlarla, “banliyöde bir ev ve araba sahibi olmak” sloganında somutlaştırılan Amerikan rüyasının iki ana bileşeninin sorgulanıyor olması bu rüya doğrultusunda biçimlenmiş yaşam tarzına bir tehdit olarak algılanıyor (Fotoğraf 2). Dahası, birarada yaşama, kentsel mekan paylaşma, ulaşım altyapısının seyahatleri toplu çözmek üzere ve yayaya da vurgu yaparak yeniden düzenlenmesi gibi benimsediği ilkeleriyle yaklaşımlar bireyci ve bireyin ihtiyaçlarına değil, yalnız atomize bireylerin yanyana gelmesinden ibaret olmayan toplumun taleplerine öncelik veren kavrayışın uzantıları olarak ele alınıyor ve yadsınıyor. Öngörülen, yalnız gündelik mekan pratiği ile kentli kültüründe köklü bir dönüşüm değil, belki kısa vadede daha belirleyici olan, fiziki mekan üzerinden rant türeten aktörlerin bilinen alışkanlıklarını terkedip yeni doğrultular belirlemesi; gayrimenkul piyasasının yeniden şekillenmesi, tüketimde önemli bir paya sahip otomobil ve enerji talebinde olası bir daralmanın yaratacağı yeni pazar ilişkileri anlamına da geliyor.

Kentin planlama otoritelerinin adını banliyölerle rekabet olarak koyduğu misyona en örgütlü direniş yine politik güce sahip banliyölerden ve kentsel mekan üretim sürecinde gözardı edilemez güçler elde etmiş banliyölere odaklı gayrimenkul firmalarından geliyor. Merkezi boşaltarak kentin çeperine çekilmiş üst ve orta sınıflar, kendileriyle dolaysız bağ kuramadıkları kentin iç bölgelerine yönelik mekansal müdahalelerin kamu eli ve finansmanı yoluyla ortağı olmak istemiyor. Kentin çeperleri, yatakhane kentleri ve altmerkezleri ile genişlemesini hızla sürdürürken, mevcut sınırları içerisinde yapıyı çevreye kamu kaynaklarının aktarımını gerekçesiz buluyor. Yüksek arsa değerleri, parçalı mülkiyet, dayanağını artık neredeyse “kutsallaştırılmış” mülkiyet haklarından alan “Arka Bahçemde Olmaz” (NIMBY¹⁵) itirazları gibi olası girişimleri, karmaşık sorunları ve maliyet artıran prüzleriyle yerleşmiş alan, gayrimenkul aktörleri için yapıyı çevreyi risk bölgesi kapsamına sokuyor. Eski konut, sanayi depolama kullanımlarının terkederek çöküntü alanlarına dönüştürdüğü kentin iş merkezine erişilebilirliği

Fotoğraf 2. Kenti kuzey-güney doğrultusunda kesen 59 nolu otobanda genişletme çalışmaları.

yüksek olduğu bölgeler, pazar ilişkileri içerisinde dönüşümünü mülkiyet birimi bazında kentin yeni gelen profesyonel çalışanları için sürdürüyor. Ne ki, kentsel yapıyı alanın fiziki ve sosyal anlamda bir bütün olarak yeniden diriltilmesi misyonu tarih içerisinde etkinsizleştirilmiş kamunun, arazi kullanım kararları, altyapı iyileştirmeleri ve kenti üstleneceği işleve uygun yenileme riskini paylaşmak üzere devreye girmesini de zorunlu kılıyor. Bu durum, kamunun geçmişte dışarıda bırakılan araçlarıyla etkinleşmesi ve dolayısıyla kentsel mekanın oluşum sürecinde yeni güçler kazanmasına zemin hazırlayacak bir kurgu olarak anlaşılıyor.

Henüz yerel kentsel karar alma mekanizmalarında pek yer bulamamış olsa da, büyümeyi mevcut sınırları içerisinde tutma girişiminin gizli sonuçlarından en önemlilerinden bir tanesi yükselmesi kaçınılmaz kentsel gayrimenkul değerlerinin kentin mevcut sakinlerinin yani alt-gelir gruplarının tahliyesini de beraberinde getireceğidir. Beyaz kaçıışın ardında bıraktığı ve gerilemeye terkedilmiş kentin erken dönem konut alanları, alt-gelir grupları, kente dalgalar halinde gelen ağırlığını Latin Amerikalıların oluşturduğu göçmenlerin yaşam alanlarına evrilmiştir. Ülke ortalamalarının çok üzerinde kentsel yoksulluk

¹⁵ Not In My Backyard!

oranlarına sahip¹⁶ kent için bu daha derin ve yine sıkça başvurulmuş pazar ilişkileri içerisinde çözüme kavuşması olası görünmeyen bir sorundur. Zira, kentsel yoğunlaşma/ yenilemenin beraberinde getireceği gentrifikasyon sürecinin önüne geçme uğraşı pazar ilişkileri içerisinde ancak, bölgesel vergi değerlemelerinde ayarlamalar ya da sivil inisiyatif ile kurulan vakıflarla en fazla birkaç adayı içine alabilen mülkiyet toplulaştırmaları gibi kapsam alanı dar politikalarla sınırlı kalmaktadır. Banliyölerin alt-gelir grubu konut kullanımlarını dışlayan arazi kullanım kararları (Katz, 2002) ve yine kentin çepherlerine çıktıkça yükselen gayrimenkul değerleri ile mevcut mekansal ilişkiler, kent dışında da yer edinmeyi bu kesim için geçerli bir strateji olmaktan çıkarmıştır.

Bu yaklaşımların, Houston kent yapma sürecinde içselleştirilebilme olasılık koşullarına ve bu uğurda karşılaşmakta olduğu sorunlara dair söylenebilecekler bunlar. Kıstasları tanımlı olsa da somut olarak bu yaklaşımların alacağı doğrultular süreç içerisinde belirlenecek ve yeniden şekillenecektir. Washington ve Illinois gibi eyaletlerde yerel düzeyde kentsel dokuyu dönüştürme kapasitesini açan araştırmalar, pratikte yaklaşımların hedeflerine ulaşma yolunda sınırlı mesafeler kaydettikleri sonuçlarına varıyor (Bkz. Talen ve Knaap, 2003; Song, 2005). Mahalle ve koridor gibi alt-ölçek planlarda yaklaşımların etkilerine dair kuvvetli kanıtlar bulurken, morfolojisiyle kent makroformunda öngörülen dönüşümün kısıtlı

kaldığını saptıyor. Araştırmalarla varılan sonucu güncel Houston kent mekan pratiğini yorumlarken de yinelemek mümkün. Yakın dönem mekansal uygulamaları anlama çabası, merceği kent üzerinde tuttuğumuzda, bu iki boyutlu anlama düzlemini aşarak şu ana kadar örtülü olarak değindiğimiz bir başka eksene, yerel üstü ilişki ağlarına ve bu ağların kentsel mekana yönelttiği taleplere de başvurmayı gerektiriyor (Fotoğraf 3). Gayrimenkul piyasasının da benimsediği, yeni kentçilik yaklaşımı alt-ölçek planlama ve tasarım uygulamalarıyla banliyölerde ve yer yer kentin alt bölgelerinde örneklerini üretiyor. Kent makroformunda öngörülen değişim yukarıda değindiğimiz nedenlerle de ilişkili olarak mülkiyet bazında karar almaya gelip dayanan pazar dinamikleri içerisinde çözümünü bulamıyor. Kaynağı daha çok kentin ekonomi faaliyetlerinin talepleri olan ve 90larla birlikte ivme kazanan yapı çevreye yönelik müdahalelerin ortağı kamu oluyor. Kentin iç bölgelerini diriltmeye yönelik bu yenileme/iyileştirme faaliyetleri, kentin coğrafi ortanoktasında kulelerden bir ada oluşturmuş iş merkezinin sorunlarını, bu adada sıkışmış çok uluslu şirketlerin idari merkezlerinin ihtiyacını duyduğu yeni sığrama alanlarını ve yine merkezin kentin diğer bölgeleriyle ulaşım bağlantılarını çözmeye yoğunlaşıyor. Sözgelimi, kentin mevcut iş merkezinde sıkışan çok-uluslu enerji firmalarının Enerji Koridoru olarak anılan yeni iş ard-alanını, ülke beyzbol lig karşılaşmalarını kente çekmek için yeni bir stadyumun kent merkezinde inşasını, merkezin çepherinde bataklıklaştırmış su kanalının park ve rekreasyon alanlarına dönüştürülmesi gibi yerellikler arası rekabette bir değer olarak önem arzeden kent merkezinin yeniden inşasını kamu-özel işbirliği formülasyonlarına başvurarak üstleniyor. Kentsel alanı yeniden diriltme potası içine oturmakla birlikte, iş merkezine odaklı düşünmenin, kentsel büyümeyi mevcut sınırları içerisinde tutma uğraşının tekil hamlesi olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Son Bir Kaç Söz

Bu yazıda Houston güncel kentsel mekansal pratiğini içinden bir okuma denemesi yaptık. Kenti özgün kılan tarihsel sosyo-ekonomik ilişkileri

Fotoğraf 3. Eski kentsel dokuya yeni müdahaleler: hafif raylı sistem ve kentsel yenileme.

¹⁶ Ülke ortalamalarının iki katına yaklaşıyor (Vojnovic, 2003)

açmak güncel mekansal ilişkileri bağlamına oturtmak adına önemliydi. Ülke kentsel alan politikalarına yön veren yaklaşımların, ülke kentleşme deneyiminden görece bağımsız bir seyir izlemiş Houston'da olasılık koşullarının bir değerlendirmesini yaptık. Geleneksel kentsel mekan oluşum sürecine ve kent desenine geliştirilen kuşkunun üzerine inşa edilen planlama yaklaşımları (Akıllı Büyüme ve Yeni Kentçilik) öne sürdükleri problem tanımlarıyla kent yapma eyleminde önemli bir kırılma anlamına gelebilecek önermeler barındırıyor. Yüzyıl biterken bu yaklaşımlarla benimsenen ilkeler, doğal kaynakların sınırsız, fiziki mekanın nihai ürün ve edilgen olduğu görüşlerinin tamamen tüketilmiş olduğunu gösteriyor.

Bugün, kentsel mekan oluşumunu pazara bırakmanın pekiştirdiği fiziki mekanda denetimsiz ve yaygın büyümenin kentin birincil sorunu olduğu kabul ediliyor. Yaklaşımların kent tahayyülünün fiile geçmesi kenti özgün kılan yerel ile yerel üstü ilişkilerinin çatışma ve çakışmalarıyla günlük hayat içerisinde olacaktır. Radikal tutumuyla mekan oluşumunu pazarın dinamiklerine bırakan kentte, tarih içerisinde etkinsizleştirilmiş kamusal karar alma mekanizmalarıyla uygulamaya dönük çözüm arayışı, ancak daha geniş kentli kesimlerini ikna edilebilme ya da yerel kültürce meşru kabul edilen yöntemlerin buluşçu formüllerini üretebilme kabiliyeti sınırları içerisinde olabilmekte. Ulaşım planlama otoritesinin 2002 yılında programına aldığı, kenti doğu-batı ekseninde kesen ve banliyölere bağlayan otobanı yer yer 18 şerite kadar genişletilmesi kararı, Houston kentinde yaklaşımlara yerel otoritelerce geliştirilen bağlılığın derecesi ya da okumaya göre yerel dinamiklerin kırılması güç ilişkileri üzerine bir fikir oluşturmayı sağlayacaktır.

Bitirirken, son bir notu eklemek Houston kent deneyimini okurun ilgisine getirmenin gerekçelerine ışık tutmak adına önemli diye düşünüyoruz. Birleşik Devletler, birçok alanda olduğu gibi mekansal müdahale ve planlama yaklaşımı geliştirme alanında da, özellikle uygulamada, alıcısının pek te ayıklamadan kabul ettiği model veren ve eğilim belirleyen bir kaynak olarak karşımıza çıkıyor. Mekansal politikaları ve daha önemlisi mekana dair problem tanımlarına kaynaklık eden yaklaşımların temel kabullerindeki dönüşüm, olumsuz sonuçları alınmış terk edilen

alışkanlıklara işaret ediyor. Houston deneyimi güncel planlama yaklaşımlarının çözümlemesinin, nedensel ilişkileri ile kent yapma eyleminin ardındaki özgün koşullar üzerine düşünmeyi sağlayacağını ve alıcısına ayıklanabilir bir arkaplan sunacağını ümid ediyoruz.

Not: Araştırmada görüşlerinden yararlandığımız Texas A&M Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı ve Kent Planlama Bölümünden Nancy Volkman'a teşekkür ederiz.

Kaynaklar

Ajay, G. (2004) New Urbanism as Sustainable Growth?: A Supply Side Story and Its Implications for Public Policy, *Journal of Planning Education and Research* 2004; 24; 154

Burchell, R.W., D.Listokin and C.C.Galley (2000) Smart Growth: More Than a Ghost of Urban Policy Past, Less Than a Bold New Horizon, *Housing Policy Debate*, v. 11, n. 4 821, pp.821-879.

Cumbers, A. (1997) Globalization, Local Economic Development and the Branch Plant Region: The Case of the Aberdeen Oil Complex, *Regional Studies*, v.34-4, pp. 371-382.

Daniels, T. (2001) Smart Growth: A New American Approach to Regional Planning, *Planning Practice and Research*, Volume 16, Issue 3 & 4 August 2001, pages 271 - 279

Feagin, J.R. (1985) The Global Context of Metropolitan Growth: Houston and the Oil Industry, *The American Journal of Sociology*, v.90, n.6, pp. 1204-1230.

Gannam, F. (1997) Re-imagining the global: Relocation and local identities in Cairo, In A.Öncü and P.Weyland (eds.) *Space, Culture and Power: New Identities in Globalizing Cities*, pp. 119-139, Zed Books, London.

HARC (1995a) Houston Environment 1995: Introduction, Houston Advanced Research Center and Mitchell Center for Sustainable Development, The Woodlands, Texas.

HARC (1995b) Houston Environment 1995: Report of the Socioeconomic, Houston Advanced Research Center and Mitchell Center for Sustainable Development, The Woodlands, Texas.

HARC (1995c) Houston Environment 1995: Report of the Human Health Subpanel, Houston Advanced Research Center and Mitchell Center for Sustainable Development, The Woodlands, Texas.

- H-GAC (2006) 2035 Regional Growth Forecast, Houston.
- Karkkainen, B.C. (1994) Zoning: A reply to the critics, *Journal of Land Use & Environmental Law*, v.101, n.1.
- Katz, B. (2002) Smart Growth: The Future of the American Metropolis? CASEpaper 58, Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics, London.
- Khan, S.D. (2005) Urban development and flooding in Houston Texas, inferences from remote sensing-data using neural network technique, *Environmental Geology*, v. 47: 1120–1127
- Kirby, A. and A.K.Lynch (1987) A ghost in the growth machine: the aftermath of rapid population growth in Houston, *Urban Studies*, 24, pp. 587-596.
- Klineberg, S. (2002). Houston's Economic and Demographic Transformations: Findings from the Expanded 2002 Survey of Houston's Ethnic Communities. Houston, TX: Department of Sociology, Rice University. http://cohesion.rice.edu/CentersAndInst/HAS/emplibary/HAS2002_report.v2.pdf
- NRC (1989) Landuse Planning and Oil and Gas Leasing on Onshore Federal Lands National Academy Press, Washington D.C.
- Song, Y. (2005) Smart growth and urban development pattern: A comparative study, *International Regional Science Review* 28, 2: 239–265.
- Storper, M. (1997) *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*, Guilford Press, New York.
- Talen, E. and G.Knaap (2003) Legalizing Smart Growth An Empirical Study of Land Use Regulation in Illinois, *Journal of Planning Education and Research* 22:345-359
- Vojnovic, I. (2003) Governance in Houston: Growth theories and urban pressures, *Journal of Urban Affairs*, v.25, n.5, pages 589–624.